

Modern Yönetim Düşüncesinin Teşekkülünde Modern İktisat Düşüncesinin Rolü *

Sinan SUNAR **

Özgür ÖNDER ***

Öz

Yönetim düşüncesi; toplumsal yapı ve ilişkiler ile çevresel etkenlerdeki değişimden etkilenmiş, böylece tarih boyunca farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Üretim, bölüşüm ve mülkiyete dair hususları ihtiva eden iktisat ise söz konusu değişimlerde belirleyici bir konumda bulunmaktadır. Modern dönem öncesinde iktisat yönetimin tamamlayıcı bir unsuru iken feodalizmden kapitalizme geçiş iktisadi düşüncenin yönetim düşüncesi üzerinde belirleyici bir unsur olmasını sağlamıştır. Kapitalizmin ve bununla birlikte modern iktisadi düşüncenin gelişim süreci incelendiğinde ticari kapitalizm döneminin düşünsel ve icrai altyapısını oluşturan merkantilizmin aynı zamanda müdahaleci bir yönetim anlayışını ortaya koyduğu görülmektedir. Kameralist düşünürlerin iktisatsız bir yönetim biliminin gelişemeyeceğine dair görüşleri de oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde iktisadi liberalizm de temelde yönetime dair fikirlerden oluşmakta ve sınırlı bir devlet anlayışını savunmaktadır. Modern iktisadi düşüncenin serüveni incelendiğinde de genel seyirin müdahaleci devlet ve sınırlı devlet çatışması içerisinde geçtiği anlaşılmaktadır. Böylece modern iktisat-yönetim düşüncesi ilişkisi iktisadın belirleyici olduğu şekliyle yeniden dizayn edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Yönetim Düşüncesi, Modern İktisat Düşüncesi, Merkantilizm, Kameralizm, İktisadi Liberalizm

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Role of Modern Economic Thought in The Organization of Modern Administration Thought

Abstract

Administration thought; It has been affected by the changes in social structure and relations and peripheral factors, so different approaches have emerged throughout history. The economy, which includes the issues of production, distribution and ownership, has a decisive position in these changes. While economics was a complementary element of administration before the modern period, the transition from feudalism to capitalism enabled economic thought to be a determining factor on administration thought. When the development process of capitalism and modern economic thought is examined, it is seen that mercantilism, which constitutes the intellectual and executive infrastructure of the commercial capitalism period, also reveals an interventionist administration approach. The views of cameralist thinkers that a science of administration cannot develop without economics is also quite remarkable. Likewise, economic liberalism basically consists of ideas about administration and advocates a limited understanding of the state. When the adventure of modern economic thought is examined, it is understood that the general course passed in the conflict between the interventionist state and the limited state. Thus, the relationship between modern economics and administration thought has been redesigned in a way that economics is decisive.

Keywords: Modern Administration Thought, Modern Economic Thought, Mercantilism, Cameralism, Economic Liberalism

Article Type: Research Article

* Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nde Prof. Dr. Özgür ÖNDER danışmanlığında Dr. Sinan SUNAR tarafından hazırlanan "Tanzimat Dönemi İktisat-Yönetim İlişkisinin Siyaset ve İdari Reform Düşüncesi Bağlamında Değerlendirilmesi (1839 – 1876)" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., sinansunar@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0765-4106

*** Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ozgur.onder@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8716-4769

1. GİRİŞ

Yönetimi karşılıklı bir ilişki ve açık bir sistem olarak kabul ettiğimizde, temel nesnesinin toplumsal yapı olması nedeniyle, bu yapıda oluşan değişimlerden etkilenmekte ve onu etkileyebilmektedir. Değişimde siyasi, iktisadi ve kültürel pek çok olay ve düşünce etkili olmakla birlikte insanların temel yaşam ve geçime dair ilişkilerini belirlemesi nedeniyle iktisadi etkilerin diğerlerine nazaran daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Modern dönem öncesinde iktisadi ilişkiler yönetimden ayrı düşünülmeyen tamamlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Kapitalizmle birlikte değişen ilişkiler iktisadın tamamlayıcı bir unsur olmaktan çıkıp yönetime karşı bir güç ve onun temel belirleyicisi olması yönünde ilerlemiştir. 16. yy.'ın başlarından itibaren Avrupa'daki üretim ve mülkiyet ilişkilerinde yaşanan değişim kapitalist iktisadi sistemi ortaya çıkarmıştır. Kapitalist iktisadi sistemin yüzyıllar içerisindeki değişim ve dönüşümleriyle aynı süreçte modern devlet yapılanmasının geçirdiği gerek siyasi gerekse de idari dönüşümler birbiriyle paralellik arz etmektedir. Öncelikle sermaye birikimi temelinde gelişen ticari kapitalizm, merkantilist politikalar çerçevesinde oluşturulan merkezîyetçi bir idari yapılanma sayesinde birikim gerçekleştirebilmiştir. Bu dönemde iktisadi bir güç olarak beliren burjuva sınıfının çıkarları temelinde oluşan devlet-piyasa ilişkileri gittikçe devletin aleyhine işleyen bir duruma evrilmiş ve iktisadi yapılanmada devletin etki alanı daraltılarak yalnızca genel düzeni sağlayacak işlevlere indirgenmesi öngörülmüştür. İktisadi ve idari alanda yaşanan söz konusu bu gelişmeler modern iktisadi düşüncenin kaynaklık ettiği bir çerçevede gerçekleştirilmiş ve bir anlamda iktisadi düşünce adeta bir yönetim düşüncesi ortaya koymuştur. Üretim ve mülkiyet ilişkileri temelinde oluşan iktisadi sistemlerin idari yapıyı doğrudan etkileyen bir konumdadır. Dolayısıyla iktisadi yapının kaynağını oluşturan iktisadi düşüncenin de yönetime dair fikirler ortaya koyarak yönetim düşüncesini etkilediği düşünülmektedir. Çalışma temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde modern dönemde iktisat düşüncesinin yönetim düşüncesi üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ticari kapitalizmin fikri temellerini oluşturan merkantilizmin yönetim düşüncesi ve devlet yapılanmasına dair görüşü olan müdahaleci devlet anlayışıyla iktisadi ilişkiler arasındaki bağ ele alınmış ve üçüncü bölümde de iktisadi liberalizmin çerçevesinde sınırlı devlet anlayışı fikri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. MODERN DÖNEMDE YÖNETİM VE İKTİSAT DÜŞÜNCESİ İLİŞKİSİ

İnsanların topluluk hâlinde bir arada yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkan yönetim ihtiyacı, en küçük toplumsal yapı olarak kabul edilen aileden başlayarak, giderek genişleyen toplumun kabul edilmiş meşru bir otorite tarafından idaresi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanın sosyal bir varlık olması ve diğer insanlarla birlikte yaşayarak kendi varlığı ve sürekliliğini oluşturmaya çalışması toplulukların oluşumunda önemli bir etken olmuş ve böylelikle aileler ve kabileler oluşmuştur. En küçük toplumsal birim olarak kabul edilen ailede başlayan yönetim ihtiyacı hem insanın içgüdüsel olarak diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurma ve yönetme isteği hem de kabilelerin toplumlaşması sonucu ortaya çıkan temel ihtiyaçların karşılanması için kurumlaşması devleti ortaya çıkarmıştır. Toplumsal düzenin sağlanması ve temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurumlaşarak yönetimi temsil eden devlet, güvenliğin sağlanması ile ihtiyaçların temini açısından daha uygun ortamlar oluşturduğundan insanlar günümüze kadar devletli olarak yaşamaya alışmıştır (Bıçak, 2016: 12).

İnsanlığın doğuşundan günümüze kadar insanların üretim, tüketim ve bölüşüm faaliyetlerini tanımlamak maksadıyla kullanılan iktisat da yönetimin ve dolayısıyla devletin ortaya çıkışında ilk belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Avcı-toplayıcılıktan tarım ve hayvancılığa geçişte üretim tarzlarının ve araçlarının değişmesi devletin kuruluşunda ve kurumlaşmasında belirleyici olmuştur. Zanaatların ve ticaretin gelişmesi de yönetimin gelişip değişmesinde etkili olan unsurlardır. Gerek

üretim gerekse ticaret zenginlik kaynağı olarak devletin harcamalarına kaynaklık etmiş, vergi burada önemli bir gelir kaynağı olarak devlet faaliyetlerinin finansmanını sağlamıştır (Bıçak, 2016: 24-27).

İlk çağlarda yalnızca bir ailenin ihtiyaçları ile ilgili iken modern dönemlere gelindiğinde hayli karmaşık bir ilişkiler ağı hâline gelen iktisatın, yönetimi belirleyici temel bir unsur olması nedeniyle yönetim düşüncesinin ve devletin dönüşümünde en önemli etken olduğu değerlendirilmektedir. Tarih boyunca her toplumsal yapının kendine özgü bir iktisadi düşünce sistemi hep var olmuştur. Üretim ve kaynakların bölüşümü gibi iktisadi sorunlara Antik Çağ'da filozoflarca, Orta Çağ'da da din adamlarınca cevaplar aranmış ve bu toplumsal iktisadi yapıların ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır (Kazgan, 1993: 33). Modern döneme gelindiğinde ise üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerindeki değişimle birlikte bu faaliyet ve ilişkilerin neden ve sonuçlarını ortaya koyma çabasıyla iktisat bir bilim hâlini alarak bağımsız bir alan olmuş (Küçükkalay, 2011: 2), bu durumla paralel bir biçimde iktisadi toplumsal yapıdaki değişim yönetim düşüncesi ve dolayısıyla idari örgütlenmede de dönüşüme sebep olmuştur.

Modern dönemlere gelindiğinde özellikle Orta Çağ'ın sonlarına doğru Avrupa'da gelişen olaylar modern anlamda devletin idari yapısını oluşturan ve modern yönetim düşüncesinin ilk nüvelerinin ortaya çıkmasını sağlayan sebepler olarak görülebilir. Şöyle ki iktisadi faaliyetler sonucu oluşan ve gelişen şehirler, feodal üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması çabası sonucunda iktidarın mutlakiyetçi krallarda merkezileşmesi, devletin sürekli bir gelir kaynağı olarak vergi sistemlerindeki değişimler, kapitalist iktisadi anlayışın yayılmaya başlaması gibi pek çok sebep modern devlet yapılanması ve modern yönetim düşüncesinin oluşumuna etki eden en önemli iktisat temelli faktörler olarak görülebilir (Abadan, 1959: 34).

İktisadi düşüncenin genel seyrine baktığımızda Modern Öncesi Dönem, Erken Modern Dönem ve Modern Dönem olmak üzere genel olarak üç döneme ayrılabilir. İlk Çağlardan başlayarak Orta Çağ'ın sonuna kadarki dönem olarak ele alabileceğimiz Modern Öncesi Dönemde; Yunan, Hint, Arap ve Çinli düşünürlerin karşılaştıkları iktisadi olay ve durumlarla ilgili ortaya koydukları görüşler yer almaktadır. Orta Çağ'ın sonundan Sanayi Devrimi'ne kadar olan dönem ise Erken Modern Dönem olarak ele alınmaktadır. Bu dönem Modern Dönem'e bir hazırlık süreci olarak da görülebilir. Çünkü bu dönemde ortaya çıkan düşünürler ve akımlar Modern Dönem'i doğrudan etkilemiştir denilebilir. Örneğin 1549 yılında "Ortak Refah Hakkında" adlı kitabı yazan, işsizlik, enflasyon gibi iktisadi konularla ilgili fikirler ortaya koyan ve iktisadın ayrı bir bilim dalı olarak ele alınması gerektiğini öne süren John Hales; John Locke, David Hume, Adam Smith ve John Stuart Mill gibi Modern Dönem düşünürlerini etkilemiştir. Diğer yandan bu döneme damga vuran ve Modern Dönemi de önemli ölçüde etkileyen en önemli akım ise merkantilizmdir. Feodalizmin yıkılıp mutlakiyetçi devletlerin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde benimsenen merkantilizm sonucunda hem ülke içinde sermaye birikiminin oluşması sağlanarak burjuva sınıfının gerek iktisadi gerekse de siyasi açıdan önemli bir aktör olması sağlanmış hem de Modern Dönemdeki kapitalist anlayışa da bir noktada zemin hazırlanmıştır (Tomanbay, 2019: 33-38).

Modern Dönem ise literatürde genel olarak İngiliz ahlak felsefecisi ve iktisatçı Adam Smith'in 1776 yılında kaleme aldığı, iktisadın bir bilim hâline gelişinin müjdecisi ve Liberalizmin İncili olarak tabir edilen (Savaş, 2007: 259) "Milletlerin Zenginliği" adlı kitabıyla iktisadi bilgilerin düzenli ve tutarlı bilgiler olarak elde edilmesi sonucu iktisadın bir bilim hâlini almasıyla başlar ve günümüze kadar gelir. Modern dönem iktisadi düşüncesi elbette ortaya çıktığı dönemin düşünce dünyasından ayrı düşünülemez. Modernizm olarak da adlandırılan Aydınlanma Düşüncesi hemen her alanı derinden etkilediği gibi iktisadi düşünceyi de etkileyerek önemli anlayış değişikliklerine sebep olmuştur. Orta Çağ'ın düşünüş tarzı ve yaşam kalıplarına bir tepkinin ürünü olarak görülen modernizm, Tanrı merkezli bilgi anlayışını reddederek hümanizmin öngördüğü şekilde insan merkezli bir anlayışı benimsemiştir.

Bilginin kaynağı ve elde ediliş şeklindeki gelişmeler, insana yüklenen anlamdaki değişimler, yeni bir birey ve toplum yapısı oluşturmuştur. Ekonomik insan yani “homoeconomicus” un oluştuğu bu dönemde artık dini sebeplerle yapılan savaşlar terk edilmiş, kendi ekonomik çıkarını düşünen bir insan ve toplum yapısı olduğundan buna uygun bir iktisadi düzen ve devlet yapısı da gelişmeye başlamıştır.

Modern iktisat biliminin temellerini attığı kabul edilen ve Klasik İktisadi Düşünceyi oluşturan Adam Smith başta olmak üzere onu izleyen David Ricardo, Thomas Malthus ve John Stuart Mill gibi düşünürler “homoeconomicus” bireyi esas almakla birlikte iktisat ve siyaseti birlikte ele alarak iktisat bilimini servetin üretimi, bölüşümü ve dağıtımını konu edinen pozitif bir bilim olarak tanımlamış ve Siyasal İktisat (Political Economy) kavramını kullanmışlardır (Ersoy, 2015: 5). Bu noktada ortaya koydukları görüşlerle yalnızca iktisadi konularla ilgilenmemişler aynı zamanda yeni iktisadi düzenin sağlıklı işleyebilmesi için devletin yapısının da nasıl olması gerektiği üzerine fikirler ortaya koymuşlar, adeta iktisat, siyaset ve yönetimin birbirinden ayrılmaz bir sistem içerisinde varlıklarını devam ettirebilecekleri bir düzen kurmaya çalışmışlardır.

Diğer yandan modern iktisadi düşünce yukarıda da belirtildiği gibi her ne kadar Adam Smith’le başlatılsa da bu düşüncenin doğuşu ve gelişiminde merkantilist dönemin önemi çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Braudel’in modern iktisadi düşüncenin temellerinin anlaşılmasında Orta Çağ’ın ikinci yarısında özellikle de son dönemlerinde Güney Avrupa’daki sınırlı sayıdaki şehirlerde ticaret ve finans alanında ortaya çıkan yeni anlayış ve uygulamaları değişim ve dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirmesi önem arz etmektedir (2020: 27-37). Bununla birlikte modern iktisadi paradigmayı Merkantilist Dönem (1500-1800) uygulamalarının hayata geçirilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla başlatılması daha tutarlı görünmektedir. Öyle ki Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliği” adlı eserinin önemli bir kısmını merkantilist politikaların eleştirisine ayırdığı (Smith, 2006) ve modern dönemlerde hemen hemen tüm dünyayı etkisi altına alan liberal iktisadi anlayışını Merkantilist Dönem sonrasında fizyokratların keşfettiği “doğal düzen” anlayışı üzerine bina ettiği bilinen bir olgudur (Savaş, 2007: 272-273; Kumbaracıbaşı, 1976: 46).

Böylelikle iktisadın, yönetimin oluşumunda temel belirleyici unsur olduğu kabulünden yola çıkarak, modern yönetim düşüncesinin ortaya çıkışında kapitalist iktisadi sistem ve buna bağlı olarak toplumsal yapıdaki değişim ve şehirleşme, aklı önceleyen rasyonel anlayış, iş bölümü ve teşkilatlanma ihtiyacı gibi sebeplerin önemli rol oynadığı görülmektedir (Abadan, 1959: 36). Modern iktisadi düşüncenin seyrinin de merkantilizmle başladığı düşünüldüğünde bu dönemde modern devlet yapılanmasının da temellerinin atıldığı mutlakiyetçi devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Merkantilizmin ortaya koyduğu müdahaleci devlet anlayışının aksine ardından gelen iktisadi liberalizmin ve Klasik İktisat Okulu temsilcilerinin iktisat bilimini siyasal iktisat olarak tanımlamaları, modern dönemde iktisat, siyaset ve yönetimin birbirinden ayrılmaz iç içe yapısının ortaya konulmasının yanı sıra öne sürdükleri sınırlı devlet anlayışı da modern iktisadi düşüncenin seyrini müdahaleci devlet anlayışı ile sınırlı devlet anlayışı arasında geçen bir süreç ve de modern yönetim düşüncesini doğrudan etkileyen ana unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır.

3. MÜDAHALEÇİ DEVLET ANLAYIŞI VE MERKANTİLİZM

Devlet, devletin işlevi ve bununla birlikte idari yapılanmasının nasıl olması gerektiğine dair sorunlar ile bunları açıklamaya yönelik girişimler yaklaşık iki bin yıldır insanlığın cevap bulmaya çalıştığı konulardır. Günümüze kadar devleti tanımlamaya çalışan birbirine zıt pek çok yaklaşım ortaya konmuştur. Toplumsal yapıdaki en temel kurumlardan biri olan devlet, toplumun sosyal ve iktisadi yapısı ile doğru orantılı olarak belirli işlevler yerine getirmekte ve bu işlevler ile paralel bir şekilde siyasi ve idari örgütlenmesini oluşturmaktadır (Şaylan, 1994: 15-18).

Tarihsel süreç içerisinde iktisadi düşüncenin özellikle Modern Dönem’de devletin iktisadi alana müdahale etmesi gerektiğini savunanlarla, bu müdahaleyi gereksiz ve zararlı görenler arasında geçen bir mücadele olduğu daha önce belirtilmişti. Müdahaleci devlet anlayışı, devletin iktisadi faaliyetlere bizzat katılmasa da iktisadi konulara ilişkin iş ve işlemlerin kendi koyduğu kurallar çerçevesinde yürütülmesini sağlayan, piyasaya müdahale ederek düzenlemeler yapan ve idari örgütlenmesini de buna göre gerçekleştiren yönetim anlayışı olarak tanımlanabilir. Müdahaleci yahut başka bir bakış açısıyla korumacı devlet anlayışının ilk örneğini teşkil eden merkantilizm; 16. yy.ın başlarından 18. yy.ın sonlarına kadar Avrupa’da farklı ülkelerde farklı şekil ve uygulamalarla ortaya konan iktisadi-siyasi anlayış ve uygulamalardır. İlk defa Adam Smith tarafından ortaya konan kavram daha sonra literatürde de dönemin iktisadi anlayışını anlatmak adına kullanılmıştır. İtalyanca tüccar anlamına gelen “*mercante*” sözcüğünden türetilmiş ve ticarete dayalı bir sistem ortaya koymasından dolayı da “*Ticari Kapitalizm*” olarak da adlandırılmıştır (Ersoy, 2015: 128-129). Öncelikle Orta Çağ’ın iktisadi olay ve durumları dinî ve ahlaki çerçevede değerlendiren anlayışına karşı bir hareket olarak görülen merkantilizm bir anlamda iktisadi ilişkilerin analizinde rasyonel yollara başvurusu ile Rönesans ve Reform hareketlerinin siyasi-iktisadi alandaki tezahürüdür (Denis, 1973: 121).

Her düşüncenin ortaya çıktığı dönemle karşılıklı etkileşim ilişkisi olduğu açıktır. Düşünceler şartlardan etkilenerek ortaya çıkarlar ve etkileyerek dönüşüme katkı sağlarlar. Bu zaman dilimleri daha yakından incelendiğinde düşüncenin anlaşılması kolaylaşacağı gibi yaşanan değişimin nedenlerini bulabilmek için de ondan önce yaşanan gelişmelere bakmak gerekmektedir.

15. yy.ın ortalarına gelindiğinde Avrupa, her alanda önemli bir dönüşümün yaşandığı bir süreç içerisindeydi. En başta düşünce hayatındaki gelişmeler hemen her alanı etkiliyor ve önemli değişimlere zemin hazırlıyordu. Merkantilist düşünce akımı da elbette bu değişimin sonuçlarından biriydi. Rönesans ve Reform hareketleri kilisenin etkinliğini azaltmış, devletlerin “*dinî devlet*” düşüncesinden ayrılarak sekülerleşmesinin önünü açmıştır. Rönesans’la birlikte yeni bir üniversite şekli ortaya çıkmış ve kilisenin tekelinde olan üniversiteler artık yeni ulusal devletlerin desteğiyle özel sektör ve devletin ihtiyaçlarına yönelik olarak yapılanmaya ve öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Böylece bilginin tekeli kiliseden alınmış, kaynağı ilahî kaynaklı olmaktan çıkarılarak dünyevî bir hüviyet kazandırılmıştır. Reform hareketi de kilisenin baskı ve uygulamalarına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmış ve insanın dünya ile kurulan ilişkisinde kilisenin devre dışı bırakılması sağlanmıştır. Reform hareketinin öncüleri olan Martin Luther ve John Calvin ortaya koydukları görüşlerle de bu iktisadi-siyasi ve yönetsel dönüşümü desteklemiştir (Tutan ve Bowen, 2005: 18). Martin Luther merkantilizmi destekleyen iktisadi görüşler ortaya koymuş ve devletin iktisadi alanın düzenlenmesinde bizzat görevli olması gerektiğini savunmuştur. John Calvin ise İslam’da olduğu gibi Hristiyanlıkta da yasaklanan faizin meşruluğunu savunarak bir bakıma Sanayi Devrimi sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Faizin yasaklandığını inkâr etmemesine rağmen Calvin, yatırıma yöneltilen borç üzerinden faiz alınabileceğini savunarak bir bakıma kapitalizmin doğuşunu hazırlamıştır (Ersoy, 2015: 136-137).

Dönüşümün en önemli sebeplerinden biri de 1090–1290 yılları arasında gerçekleştirilen Haçlı Seferleri’dir. Bu dönemde Batılılar daha ileri bir medeniyetle karşılaşmışlar ve buradaki üretim yöntemleri ve teknolojilerini Avrupa’ya taşımışlardır. Bu durum, ticari faaliyetlerin yoğunlaşarak kentlerin oluşmasına, zanaatkarların ve tüccarların zenginleşmesine ve bu kesimin siyasi yapıyı etkileyerek maddî gücü taşınmaz mal üzerine kurulu aristokratların yönetimi olan feodalitenin yıkılmasına, siyasi yapı ve yönetim şeklinde değişimlere neden olmuştur (Heaton, 2005: 125-127).

Diğer yandan Haçlı Seferleri sonucunda Avrupa’da oluşan siyasi istikrarsızlık güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiş ve tüccarların mallarını koruyabilmek için dönemin güvenli yapıları olan şatoların yakınlarında ikamet etmesine neden olmuştur. Zamanla şatoların etrafında burg adı verilen

şehirler ortaya çıkmış ve buralarda yaşayıp ticaretle uğraşanlara da burjuva (bourgeois) denilmiştir. Böylece iktisadi ve siyasi yapıyı dönüştürecek olan burjuva sınıfı oluşmaya başlamıştır (Zeytinoglu, 1976: 65).

Feodalite döneminde güçleri sınırlı olan krallar ticaretin güvenliğini sağlayamadığından yeni oluşan burjuva sınıfı ticareti destekleyen ve geniş pazar olanakları sunan güçlü merkezî idarelerin kurulmasını talep etmeye başlamış, merkezî idareleri destekleyerek güçlenmelerini sağlamışlardır (Turanlı, 1994: 28). Böylece devletle tüccarlar arasında bir iş birliği de başlamıştır.

Siyasi yapının değişmesine neden olan diğer bir sebep de Norman akınları olmuştur. Avrupa'nın içlerine çeşitli sebeplerle seferler düzenleyen ve Norman olarak adlandırılan Kuzey Avrupa halkları feodal beylerin başlarda savunma amaçlı olarak bir araya gelmesini sağlamıştır. Zamanla içlerindeki en güçlü feodal beyin idaresi altına giren diğer beyler merkezî idarenin kurulmasını sağlayan etmenlerden birini oluşturmuştur (Güran, 2012: 48-49; Ersoy, 2015: 132).

Üretim süreci ve teknolojilerinin değişmesi tüccarların üretim sürecini kontrolleri altına almalarını sağlamıştır. Küçük atölyeler tüccarlar eliyle fabrikalara dönüştürülmüş ve hem atölyesini kaybeden zanaatkarlar hem de köylerden kentlere göç eden serfler bu fabrikalarda ücret karşılığı çalışmaya başlamışlar ve böylece işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır (Heaton, 2005: 297-306).

Burjuva sınıfının siyasi iktidar üzerinde etkin bir konuma gelmesi, bu sınıfın ideolojisi olarak nitelendirilebilecek merkantilizmi de gündeme getirmiştir. Yönetimsel açıdan güçlü ve otoriter bir milli devleti savunan merkantilizm, bunun sonucunda pazarın genişlemesi ve güvenliğin sağlanmasının ortaya çıkacağını savunmuştur. Güçlü devlet hem iç hem de dış pazarda tüccarların çıkarlarını koruyacak ve milliyetçi bir politika izleyecekti. Pazarın genişlemesi demek bir anlamda toprakların genişlemesi demektir ve hem toprakların genişlemesi hem de güçlü bir merkezî idare için güçlü bir ordu şarttı. Güçlü bir ordu da ciddi bir finans kaynağı gerektiriyordu. Finansman da vergilerden karşılanacaktı. Ne kadar çok ticaret, o kadar çok vergi demektir. Bu durumda bir anlamda tüccar ve krallar aynı anda kazanıyordu. Krallar uyguladıkları politikalarla tüccar sınıfının daha çok kazanmasını, tüccarlar da buna karşılık vergi vererek merkezî idarenin ihtiyaçlarının karşılanmasını ve onun güçlü kalmasını sağlayacaktı (Küçükkalay, 2016: 331-333).

Feodal üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak görülebilecek feodal siyasi yapılanmanın ortadan kaldırılarak iktidarın mutlakiyetçi krallara devredilmesi sonucunda merkezî bir devlet gücü oluşturmak amacıyla krallar sürekli ordular ve idari örgütlenme yapısını oluşturan bürokrasileri kurmuşlardır. Ayrıca burjuva sınıfının merkezî gücün oluşmasına etki etmesinin bir sonucu olarak onların taleplerine yanıt vermek durumunda kalan krallar gümrük birliği, sermaye birikimi ve uluslararası ticareti destekleyip sömürge edinmeye çalışarak kapitalizmin ön koşullarını hazırlamışlardır (Saybaşı, 1985: 10).

Merkantilist düşüncenin meydana geldiği ortam ve şartlar genel olarak açıklandıktan sonra bu düşüncenin temel ilkelerine de göz atmak gerekmektedir. Merkantilist Dönem oldukça geniş bir süreci kapsadığından, süreç içerisinde ortaya konan düşüncelerdeki farklar ile ülkeler arasında değişik uygulamalar karşımıza çıksa da temel ilke, uygulama ve politikalarından merkantilist düşüncenin genel özellikleri ortaya konabilmektedir.

Merkantilistler her şeyden önce değerli madenler olan altın ve gümüşe aşırı bir önem göstererek tüm iktisadi alanı para miktarını arttırmak için altın ve gümüş elde etmeye yöneltmişlerdir. Hem milliyetçi hem de devletçi anlayışın ilk nüvelerini ortaya koyarak klasik iktisatçıların aksine bireyin değil devletin zengin ve güçlü olması gerektiğini ve böylece topyekûn bir zenginleşmenin meydana geleceğini iddia etmişlerdir. Özel sektöre karşı yasaklayıcı bir tavır takınmasalar da devleti sürekli

olarak ön planda tutmuşlardır (Karta, 2015: 139). Madenlerin devlet ya da kral tarafından işletilmesini bunun için de otoriter bir devlet anlayışını savunmuşlar, değerli madenlere sahip ülkelerin sömürgeleştirilmesini adeta bir dış ticaret politikası olarak ortaya koymuşlardır. Buradaki ana fikir; bir ülke ancak diğer ülkeler zarar ettiğinde kendisine avantaj sağlayabilir. Bu duruma elbette diğer ülkeler de başvurabilir. Bundan dolayı devlet bu mücadelede kâr etmek için güçlü bir orduya sahip olabilmelidir. Bu durum aynı zamanda merkantilist düşüncenin saldırgan bir kimliğe sahip olduğunu da ortaya koymaktadır (Turanlı, 1994: 29-30).

Diğer yandan devletin öne çıkarılması bir anlamda onun ekonomiye müdahalelerini meşrulaştırma amacı da taşımaktadır. Müdahaleci devlet anlayışı ülkedeki ekonomik hayatı tek bir düzen içinde yönetmek, bunun için de üretim ve ticarete yönelik en ince ayrıntıya kadar düzenlemek için emir ve kararlar çıkartılması durumunu da beraberinde getirmiştir. Dış ticarete korumacı bir politika söz konusudur. Ülkenin ihracatı, ithalattan fazla olmalıdır. Bunu sağlamak için birçok ürünün ülkeye girişi ya yasaklanmış ya da yüksek gümrük vergileri konmuştur. Tüketimden çok üretime önem verilmesi gerektiğini savunduklarından ithalatta mamul mallardan çok ham madde ithalatına sıcak bakmışlardır (Roncaglia, 2006: 44-46). Bir anlamda Sanayi Devrimi öncesi durumu temsil eden merkantilizm, sermaye birikimini geliştirmeyi hedeflemiş ve burada devlete yüklenen en önemli fonksiyon sermaye birikimi sürecini desteklemesi olmuştur. Bu noktada müdahalecilik anlayışı sistemin temel dinamiklerinden birini teşkil etmektedir (Yasa, 2017: 284).

Genel olarak güçlü devlet ve güçlü ordu anlayışıyla nüfus artışını teşvik etmişlerdir. Ayrıca nüfus artışının emek arzı ve üretimin çoğalması açılarından da önemli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu kapsamda evliliği teşvik etmişler, bekârlara ceza, evli olanlara vergi istisnası gibi politikalar uygulamışlardır (McCormick, 2014: 25).

Merkantilist düşüncenin ulusal anlamdaki farklılıkları ülkeden ülkeye değişen iktisadi ve siyasi şartlardan kaynaklanmaktaydı. Örneğin Fransa'daki merkantilist uygulamalar XIV. Louis'nin maliye bakanı Jean Baptiste Colbert'in (1619-1683) adıyla Colbertizm olarak anılıyordu. Colbert, o dönemde hükümet bütçesini elden geçirmiş ve kamu yönetiminde reformlar uygulamıştır. Ülkeyi yüksek maliyetli ithal ürünlerden kurtarmak için milli üretimi teşvik etmiştir. Sömürgeci bir politika izleyerek hem Fransız Doğu hem de Batı Hindistan şirketlerini kurmuştur. Fransa'daki sokaklar, limanlar ve kanalları inşa ederek altyapı yatırımlarını genişletmiştir. Fransız ekonomisini modernize etmek için yabancı bilim insanlarını, teknik elemanları ve kalifiye işçileri ülkeye getirmiştir. Diğer merkantilistler gibi o da ticaret savaşlarını altın ve gümüş birikimlerini artırmak için önemli bir kaynak olarak görmüştür (Kurz, 2016: 14). Egemenlik teorisiyle modern ulus devletin teorik olarak meşruiyet sorununa çözüm bulan düşünür olarak görülen ve genel olarak bu teoriyle meşhur olan Jean Bodin de dönemin Fransız merkantilist düşünürleri arasında yer almaktadır (Uygun, 2017: 195-196). Aynı zamanda iktisadi konularla ilgili düşünce ve teoriler de ortaya koyan Bodin, miktar teorisiyle dönemin enflasyonunun sebebinin Avrupa'ya gelen değerli madenler olduğunu ortaya koymuş ancak enflasyon sürecinde en fazla artan gelir kâr olduğu ve tüccar sınıfının gelirini de kâr oluşturduğu için enflasyonun önlenmesine yönelik girişimler oluşmamıştır. Ayrıca Bodin en çok bilinen eseri "*Devletin Altı Kitabı*" isimli çalışmasında devletin gelirlerine dair bir bölüm ayırmış ve şu şekilde sıralamıştır: (Genç ve Kurt, 2016: 553).

1. Devletin arazi mülklerinden elde ettiği gelirler
2. Savaş gelirleri yahut ganimetler
3. Vatandaşlardan alınan vergiler
4. Gümrük vergileri
5. Diğer vergiler

Bodin ayrıca eserinde hükümdarı, vergileri haddinden fazla arttırmaması hususunda uyarılmış ve vergi artışının vatandaşlara savaştan daha fazla zarar vereceğini belirtmiştir.

Kameralizm ise Almanya ya da dönem adı itibariyle Prusya’da merkantilist uygulamaları destekleyen sosyal ve iktisadi ilimler toplamı olarak tanımlanmış (Abadan, 1959: 42), prensin hazine odası manasına gelen *camere* kelimesinden türetilmiştir. Esasen bir ülkeyi verimli bir şekilde yönetme ve hazinelerini her türlü tehdiye karşı dolu tutma sanatı olarak görülmektedir. *The New Palgrave Dictionary of Economics*’te de kameralizm, 17. ve 18. yy.larda merkantilizmin Alman prensliklerinde öğretilen ve uygulanan özel bir versiyonu olarak tanımlanmaktadır. İktisadi politika, mevzuat, yönetim ve kamu maliyesi gibi alanları ana çalışma noktaları olarak belirleyen kameralizm, bilimsel bir yaklaşım olarak bir bölgenin devletin hazinesini doldurmak için tasarlanmış mali önlemler yoluyla verimli ve adil bir şekilde nasıl yönetileceğini ortaya koymasının yanında dönemin Alman prensliklerinin siyasi ve iktisadi olgu ve sorunlarını yansıtması açısından da dikkat çekmektedir (Recktenwald, 2008). Johnson da (1964: 378) kameralizmin toplumsal ve iktisadi düzenin şu veya bu türden devlet kurumları tarafından düzenlenmesi ve denetlenmesi anlamına geldiğini belirterek terime dair; merkantilizmin Alman versiyonu olduğu, totaliterliğin ilkel bir türü olduğu, List’in ulusal ekonomi yaklaşımının öncüsü olduğu, refah ve mutluluk devletin programı olduğu ve modern siyaset biliminin ilkel öncülleri olduğu yönünde yaklaşımların olduğunu aktarmaktadır. Kameralizmin kapsamlı literatürü genel olarak anayasa ve idare hukuku, kamu yönetimi ile vergi ve maliye politikaları ile ilgilidir. Humpert’in bibliyografisinde tarımdan madencilığe, üretimden teknolojiye, kimyadan hayvancılığa pek çok konuda 14.000 civarında kameral yazın olduğu ortaya konmuş ve bu sayı Alman yönetim bilimi literatürünün genişliğinin en net ifadesi olarak görülmüştür (Wakefield, 1999: 25, Backhaus ve Wagner, 1987: 3).

Gürkan (2007: 218-219), literatürdeki kameralizmi tanımlama sorununa dikkat çekerek bu konuda önemli eksiklik ve yanlışlıkların olduğunu ifade etmektedir. Kameralizme sürekli olarak merkantilizmin Alman versiyonu olarak yaklaşmanın önemli bir yanlış olduğunu iddia eden Gürkan, bu iki fikrin kurdukları iktisat-yönetim ilişkisinin ciddi farklılıklar arz ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Mardin’in kameralizmi bir Alman fizyokrasisi olarak tanımlamasının da önemli bir yaklaşım sorunu içerdiğini söyleyerek kameralizmin insana devletle bir anlam kazandırdığını ancak fizyokratların insanın bireysel ve iktisadi özgürlüğünü savunduğunu, tüm bu yaklaşımların kameralizmin özgün yönetim bilimi yaklaşımını ve geniş literatürünü gölgelediğini ifade ederek kameralizmi “15. yy. ’in son çeyreği ile üniversitelerde akademik bir dal olarak gelişip olgunlaştığı 18. yy. arasında Almanca konuşulan bölgelerde devlet idaresine ilişkin pratik bilgileri içeren yazını ve dönemin bürokratik yapısı içindeki idari faaliyetlerin bütünü” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca hem devlet hem de toplumun refah ve mutluluğunu bir arada gerçekleştirme gayesi taşıyan kameralizm, bu yönde politikalar ve genel prensipler üretmesi ile de çok disiplinli bir idare sanatı olarak görülmektedir. Bu noktada kameralizme dair iki yaklaşım ya da kameralizmin iki yönü olduğu söylenebilir. Biri idari-bürokratik diğeri ise ilmî-akademik yönüdür.

Lindenfeld de kameralizmin bir dar ve bir de geniş anlamı olduğunu ifade etmektedir. Dar anlamıyla kamu finansmanı yani prensin hazinesinin yönetimi anlamına gelirken geniş anlamda dönem itibariyle yönetici yetiştirmede faydalı olan birçok bilim dalını içine alan akademik bir disiplindir. Bunlar arasında en önemlileri iktisat ve siyaset olarak çevirebileceğimiz *Oekonomie* ve *Polizei* bilimleridir. Zamanla değişen toplumsal ve iktisadi gelişmeler idarenin ihtiyaç duyduğu bilgi ve deneyim düzeyini artırmış ve bu da kameralizmin yalnızca kamu maliyesiyle ilgili alanını genişletmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. İdarenin ihtiyaç duyduğu iktisat-yönetim bilgisinin yanında pratiğe yönelik olarak birçok bilgi üretilmiş ve bunlara geniş anlamda kameral bilimler adı verilmiştir. Kameral

bilimlerin iktisat-yönetim bilgisi dışında kalan kısmı da polis bilimi (Polizeiwissenschaft) olarak adlandırılmıştır (1997: 14-16).

Kameral bilimler modern kamu yönetimi disiplini ile aynı anlama gelebilecek polis bilimlerini de içermekte, devletin iç yönetim problemleriyle ilgilenmekteydi ve kameralizm ise bu uğraşının mali ayağını oluşturuyordu. 18. yy.a kadar polis bilimleri ve kameralizmi birbirinden ayırmak oldukça güç görünmektedir. 1750'lerden itibaren liberalizmin etkisiyle polis bilimlerinin alanı güvenlik işleriyle sınırlandırılmış ve iktisadi, mali ve ticari konuların dışında bırakılmıştır. Bu durum kameralizmin kendisini devletin gelirlerini ençoklaştırma ve iyi düzen kurma anlayışını çağın gereklerine göre uyumlulaştırmasının bir göstergesidir (Gürkan, 2007: 228).

Kameralist düşünürler düzgün işleyen bir merkezî yönetim için kameral bilimler ve hukuk alanında eğitilmiş memurlar gerektiğini savunmuşlardır. Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618 – 1648) sonra kameralistler acil önceliği nüfusun azaldığı şehir ve köylerin yeniden inşası, üretim altyapısını kurarak insanların buralara yeniden yerleşmesi ve tarımın ve nüfus artışının teşvik edilmesine vermişler, tüm bu faaliyetlerde devleti tek başına ya da özel sektörle iş birliği içinde önemli bir faktör olarak görmüşlerdir (Kurz, 2016: 14-15).

Kapitalizmin genişlemesi hukuki ve siyasi olarak merkezî bir devlet yapılanmasını zorunlu kılmış, Prusya'daki mutlakiyetçi monarşi de idari yapılanma vasıtasıyla iktisadi refahı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Burada kameralizm açısından en önemli nokta iktisadi faaliyetler arasındaki bağı ortaya koyarak buradaki güçlerin yönetiminde devlet mekanizmasına düşen görevleri tespit etmesi ile devlette başarılı bir idari mekanizma oluşumunu sistemleştirmesidir (Abadan, 1959: 42-43).

Kameralizm temel argümanları itibarıyla yönetici konumundaki kişilere iktisadi konularla ilgili tavsiyelerde bulunmak üzerine bina edilmiş ve iktisat temelli bir yönetim anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır. İktisat ve maliye arasındaki ilişkiyi devlet lehine geliştirmeye çalışan kameralistler, devletin vergi gelirlerini artırmak için iktisadi gelişimin sağlanması gereği üzerine çalışmışlardır. Devletin düzenleme, denetleme ve zor kullanma işlevlerini de bu amaçlar üzerine tasarlayarak uygulamaya koymuşlardır. Her alanda insani ve toplumsal gelişimi önemseyen kameralistler insanı da iktisadi gelişimin temel bir sermayesi olarak görmüşlerdir. Ünlü kameralist Von Justi, kameralizmin en çarpıcı özelliğinin ülke içerisinde yaşayan insanların tüm becerileri hatta kendilerinin bile devletin iktisadi kalkınması ve zenginliğinin bir parçası olarak görülmesi olduğunu belirtir. Bundan dolayı kameralistler insanı milli bir servet, beşerî sermaye olarak görmüşler ve halkın eğitimi, sağlık politikası, çevre politikasının uygulanmasının yanında esnaf örgütleri ve üreticiler arasındaki ilişkileri düzenlemeye kadar yeni bir iktisadi ve toplumsal düzen kurma adına devletin müdahale araçlarını kullanmışlardır (Backhaus, 2009: 175).

Kameralizm düşüncesindeki yönetim-iktisat ilişkisinin görülmesi bakımından ünlü kameralist düşünürler Von Justi ve Zschackwitz'in görüşleri hayli dikkate değerdir. Von Justi eserlerinde devletin amacına ulaşabilmesi için iktisadi faaliyetlerinin nasıl düzenlenmesi ve yönetilmesi gerektiğini açıklamış ve bu sayede "*Devlet nasıl yönetilmeli?*" sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Von Justi özellikle devlet yönetiminde ilk araştırılması gereken konunun devletin servetini koruyup artırmak ve bu şekilde halkın iktisadi refahını çoğaltmak maksadıyla monarkın nelere, ne tür araç ve tedbirlere gerek duyduğu ile bunların yanında halkın hangi görev ve sorumlulukları alacağı olduğunu belirtmiştir. Zschackwitz ise kameralizme siyasal iktisat merkezli yaklaşmıştır. Siyasal iktisadı doğru idareyle devletin zenginliğinin artırılması olarak tanımlamış ve devleti yalnızca monarkın yönettiği bir topluluk değil iktisadi bir birlik olarak görmüştür. Zschackwitz'in bu noktadaki en çarpıcı yaklaşımı "*politik iktisadın bilimi*"nin "*hükümet etme bilimi*"nin ana nesnesi olması gerektiği aksi takdirde "*yönetim*

bilimi”nin gelişemeyeceğine dair görüşüdür ki böylece modern–yönetim iktisat ilişkisinin en bariz analizlerinden birini ortaya koymuştur (Turan, 2020: 206-211).

Hocaoğlu da Kameralistlerin kuvvetli bir monarşik merkezî idareyi şiddetle savunduğunu belirterek bunu gerçekleştirebilmek için attıkları adımları şu şekilde sıralamıştır: (1997: 376)

1. Merkezî idarenin önündeki engellerden biri olarak görülen feodalitenin tasfiyesi
2. Dünyevi bir hükümlanlık hüviyetindeki monarşinin karşısında bir güç olarak görülen kilisenin dünyevi otoritesinin tasfiyesi
3. İktisadi olarak kuvvetli, zengin ve özgür bir orta sınıfin kurulması.

Literatürde modern kamu yönetiminin arka planının kameralizmin düşünce ve pratiğine dayandığına dair görüşler genel kabul görmektedir. Merkantilizmin bir yansıması olarak görülen kameralizm; merkezî devletin gücünü artırmak için geliştirilen devlet yönetim bilgisi ve tekniği olarak devleti tek belirleyici etken olarak değerlendirmekte, devletin çıkarlarını ve devlet ülküsünü her şeyin üzerinde tutmaktadır (Eryılmaz, 2017: 32).

Ancak Turan, “*Kameralizm ve Devlet Bilimi*” adlı çalışmasında kameralizme farklı bir açıdan yaklaşmış ve kameralizmin Alman merkantilizmi ve çağdaş yönetim bilimleri, özellikle kamu yönetimi disiplininin arka planında yatan düşünce olduğuna dair yaklaşımı reddetmiştir. Her toplumsal gerçekliğin beraberinde kendine özgü yönetim bilgisini oluşturduğunu savunan Turan; kameralizmin Alman toplumuna özgü bir yönetim bilgisi olduğunu ve o dönemde hâlâ etkinliğini devam ettiren feodal iktisadi ilişkileri açıklamaya yönelik bir bilim olduğunu iddia etmiştir. Kameralizmin başlarda devletin iktisadi faaliyetlerinin yönetimi olarak ortaya çıktığını fakat zamanla devlet algısındaki değişimle birlikte evrensel bir hal aldığını da belirtmektedir. Merkantilizmin ticari kapitalizmin görüşü olduğu için kameralizmle ilişkilendirilemeyeceğini belirten Turan; kameralizm ve merkantilizm arasında bazı benzerlikler olsa da kameralizmin Alman toplumunun kendine özgü toplumsal durumunun yönetime yansıması olduğunu kabul etmektedir (2020: 320-327). Diğer yandan burada her ne kadar kameralizm ve merkantilizmin birbirinden ayrı görüşler olduğu iddia edilse de her ikisi de gerek devletin iktisadi faaliyetlerinin yönetimi ve bu faaliyetlere yaklaşımı gerekse de mutlakiyetçi devletlerin idari yapılanmasına yaptıkları etkilerle modern devlet yapılanmasının temellerinin oluşumuna önemli katkılar sağladıkları değerlendirilmektedir.

Bunun yanında liberal düşüncelerin etkisi kameralizmin de bir anlamda sonunu getirmiştir. Kameralizmin son temsilcilerinden olan Sonnenfels’in klasik kameral düşüncelere dair sorgulayıcı yaklaşımı ve liberal düşünceye yakın fikirler ortaya koyması yeni bir iktisadi düşüncenin üniversitelerde yerleşmesinde etkili olmuştur. Öncelikle halkın mutluluğunu devletin zenginliği ile bir tutan ve bunu da polis düzenlemelere bağlayan anlayışı eleştiren Sonnenfels, kameralizm ve polis bilimleri arasındaki bağı koparan ilk kameralist olmuştur. Sonnenfels özel girişime dair iktisadi yaklaşımı polis düzenlemelerden ayırarak liberalizme yakın bir görüş ortaya koymuş ve sivil bir anlam vermiştir. Ayrıca liberalizmin piyasanın kendi kendini düzenleyip denetleyen bir mekanizma olduğu görüşünü paylaşmış ve devletin asli görevlerinin güvenlik ve polis düzenlemeler olduğunu ifade etmiştir (Gürkan, 2007: 234-235). Artık gittikçe devletin değil bireyin refahını ön planda tutan bir iktisadi anlayış egemen olmaya başlamış, toplumdaki üretim, tüketim ve bölüşüm üzerine fikirler ortaya konulmaya, devlet yerine toplumun zenginliğini sağlayan sebepler üzerine çalışılmıştır (Gürkan, 2007: 240).

Görülüyor ki Modern yönetim–iktisat ilişkisi ve aralarında bulunan karşılıklı etkileşim merkantilist düşüncede ve uygulamalarında açıkça ortadadır. Ortaya çıktığı ortam ve şartlar temelinde bir tüccar–kral iş birliği içerisinde ticareti önceleyen ve ekonominin temeline yerleştiren; bunu da güçlü, merkezî ve müdahaleci devlet argümanlarıyla hem iç hem de dış ticarete devlet müdahalesini

meşrulaştıran bir anlayıştır. Farklı ülkelerde farklı şartlar içerisinde gelişse de dönemin zenginlik anlayışı ile paralel olarak temelde değerli madenlerin biriktirilmesini servet sahibi olmanın koşulu olarak görmekte, bunu da devletin sahip olduğu güçlü ordu sayesinde ticaret savaşları ile ticaret alanını genişleterek ve diğer devletlere zarar vererek gerçekleştirilebileceği gibi bir düşünceyle ortaya koymaktadır. Müdahaleci devlet anlayışıyla ihracatı ve üretimi teşvik ederek ithalatı yasaklayıcı ya da azaltıcı tedbirlerle ulusal ekonomiyi geliştirme ilke ve uygulamaları merkantilist düşüncedeki yönetim-iktisat ilişkisinin en açık göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. SINIRLI DEVLET ANLAYIŞI VE İKTİSADİ LİBERALİZM

Düşünceler genel olarak tam manasıyla ortaya çıkmadan önceki yapı, durum ve fikirlerden etkilenerek onların sonuçlarının bir anlamda birikimi neticesinde oluşur, kendinden sonraki olay ve düşünceleri etkilerler. Yönetim düşüncesi de tarihsel olarak bir önceki aşamadan etkilenen ve bir sonrakini etkileyen ancak her dönemin kendine özgü ayırt edici nitelikleri olduğu bir süreç olarak görülebilir. Modern dönemde de kendine özgü nitelikleriyle yönetim ihtiyacının ortaya çıkması, insanın başka insanlardan oluşan bir otoritenin egemenliği altına girmesinin ve bu durumu benimsemesinin nedenleri, oluşan otoritenin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğine dair sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Yönetimin oluşması ile ilgili olarak iktisadi temele dayalı toplumsal iş bölümünü meşru bir otorite vasıtasıyla hiyerarşik bir yapılanma şeklinde oluşması fikri genel kabul görmekle beraber (Fişek, 1979: 19,52-53) bu durumun yöneten-yönetilen ilişkilerini nasıl etkileyeceği sorusuna modern dönemde verilen cevaplar genel olarak ideolojileri oluşturmuştur.

Bu modern ideolojilerden biri olan liberalizm de fikirlerini bireycilik, özgürlük, eşitlik gibi kavramlarla temellendirmiş hem siyasi hem de iktisadi alana dair görüşlerini temelde devletin sınırlandırılması üzerine bina etmiştir. Özellikle bireyciliği ideolojinin merkezine yerleştiren liberalizm, bireyi en üst değer olarak görür. Bireyi devletin kaynağı ve amacı olarak görmesinin yanı sıra toplumun da temeli olarak kabul etmektedir (Uygun, 2017: 295-297). Bu noktada özellikle devlet-birey ilişkilerinde devletin birey lehine sınırlanması yani bireyin özgürlük alanını daraltabilecek elinde zor kullanma yetkisi olanın ister iktisadi isterse de siyasi (insan hakları, siyasal özgürlükler vb.) her alanda bireysel özgürlükleri engellemeyecek şekilde düzenlenmesi temel bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Yayla, liberalizmi hem iktisadi hem siyasi yönü olan ve bunların birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğu bir ideoloji olarak görür. Liberalizmin özgür bireylerin özel mülkiyet esasına dayalı iktisadi faaliyetlerinin neticesi olan piyasayı savunduğunu, böyle bir durumda da devletin sınırlı olması gerektiğini belirterek sınırlı devletten yola çıkılırsa piyasa ekonomisine, piyasa ekonomisinden de sınırlı devlete varılacağını vurgulamaktadır (2004: 20-21). Heywood da benzer şekilde piyasayı alıcı ve satıcıların ücret mekanizması vasıtasıyla bir araya geldikleri iktisadi ilişkiler ağı olarak tanımlar ve bu durumun sınırlı devleti yani devletin iktisadi faaliyetlerden ve bunların düzenlenmesi görevinden çekilerek iktisadi sistemin piyasa tarafından organize edilmesi sonucunu doğurduğunu belirtir (2017: 411).

Negatif özgürlük olarak tabir edilen ve bireyin dışarıdan bir baskı ve müdahale olmadan yaşadığı sürece özgür olacağı düşüncesi diğer bir ifadeyle birey üzerinde herhangi bir sınırlamanın olmaması liberal felsefede devlet-birey ilişkilerini belirleyen en önemli noktadır. Liberaller devleti düzenin varlığı için gerekli görmüş ancak bireyin sorumluluklarıyla özgürlüğünü sınırlaması açısından “kötü” olarak adlandırmışlardır. Liberalizmin fikrî öncüsü olarak görülen John Locke’un kendi ifadesiyle “gece bekçisi” yani minimal düzeyde yalnızca güvenliği ve adaleti sağlamakla yükümlü bir devleti savunmuşlardır (Heywood, 2013b: 61).

Ekonominin en iyi işlediği ortamın devlet müdahalesinin olmadığı kendi kendine işleyen bir sistemde meydana geldiğini, refahın, bireysel özgürlüğün, liyakatin ve sosyal adaletin ancak bu şekilde teminat altına alınacağını savunan iktisadi liberalizm (Heywood, 2013a: 74); 18. yy.ın sonlarında Batı Avrupa’da merkantilizme tepki olarak doğmuş ve sanayi kapitalizminin sözcüsü olmuştur. Merkantilist dönemde yükselen burjuva sınıfı kendi faaliyetlerinin önünü kapatan her şeye karşı olmuş ve bu dönemin devlet müdahalesi, tanınan ayrıcalıklar, tekeller vb. şeylere karşı çıkarken özgürlük, mülkiyet hakkı gibi argümanlarla da kendi dünya görüşünü haklı gösterecek bir düşünce sisteminin de oluşmasını sağlamıştır. İktisadi liberalizmin anlaşılabilirliği için onu oluşturan altyapı şartları ve yararlandığı felsefi görüşlerin ortaya konması gerekmektedir.

Merkantilist düşünce yaklaşık üç yüzyıl Avrupa’da hâkim olmuş ancak 17. yy.ın ortalarına gelindiğinde yaşanan olaylar düşünce biçiminde de değişimlere neden olmuştur. 18. yy.da burjuva sınıfı ekonomik faaliyetlerinde merkezî hükümetleri bir engel olarak görmeye başlamıştı. Daha önce feodaliteyi tasfiye etmek ve güvenilir bir ortamda ticaret yaparak sermaye birikimini sağlamak için krallarla bir araya gelip merkezî hükümetin güçlenmesini destekleyen burjuvazi, şimdi de devleti temsil eden kesimle çatışmaya başlamıştı. Artık kimi yerlerde krala karşı bir yapılanma olarak meclisler, şehir kurulları gibi oluşumlar meydana gelmekteydi. Bu süreçte burjuvazinin kullandığı en önemli slogan olan “özgürlük”ün yanında insan hakları, demokrasi gibi söylemler ortaya çıkmaya başlamıştı. Burjuva sınıfı çok yüksek kârlar elde ediyor, insana dayalı üretim yetersiz kalıyor, makineleşme gereksinimi ortaya çıkıyor ve yüksek kazancın da etkisiyle daha fazla özgürlük talepleri gündeme geliyordu (Ulutun, 1978: 202-206).

Özgürlük taleplerinin en önemli sebebi hiç kuşkusuz o dönemde gittikçe ağırlığı hissedilen ve düşünce alanında adeta bir devrime neden olan Aydınlanma Düşüncesidir. Aydınlanma; insanın sahip olduğu akıl vasıtasıyla içinde bulunduğu evreni tanıyabileceğini ve ancak bu yolla özgürleşebileceğini savunmuştur. İnsanı merkeze alarak diğer varlıklardan üstün bir statüye yerleştiren bu anlayış, akıl yoluyla elde edilen bilgiyle insanın önce tabiatın kör güçlerine daha sonra da toplumun akıl dışı baskılarına karşı koyabileceğini ileri sürmüştür (Şaylan, 2002: 232). Tabiata yeni bir gözle bakan Aydınlanma Düşüncesi için artık tabiat korku ve hayranlık uyandıran, sırları çözülemez bir bilmece değil, yasalarla işleyen bir düzendir. Yasalar keşfedilebildiği takdirde tabiat bir gizem olmaktan çıkacak, hatta onu çözen insan için kullanılabilir hale gelecekti. Akılcı öncelleyen, bireyi merkeze alan, doğal düzen gibi temel kavramları her alana uygulamaya çalışan bu anlayış sonucunda uygun bir iktisadi ve siyasi düzen oluşturulmalıydı. Bunun için öncelikle insan yeniden tanımlanmalıydı.

Merkantilizmden iktisadi liberalizme geçiş dönemi aynı zamanda liberal düşüncenin teşekkül devri ve iktisadi liberalizmin de filizlenme dönemi olarak adlandırılabilir. Dönemin düşünürlerinin önemli bir çoğunluğu insanın ruhsal yapısı ve davranışlarının arkasında yatan sebepleri açıklamaya çalışmışlar ve bir anlamda oluşturdukları iktisadi-siyasi teorilerini ortaya koydukları insan doğası anlayışına dayandırmışlardır. Örneğin Thomas Hobbes teorisini insan doğası düşüncesine ve doğa durumu varsayımına dayandıran ilk düşünürdür ve bu görüşlerini “Leviathan” adlı eserinde açıklamıştır. Ona göre insan davranışlarının temelinde hayatta kalma arzusu ve varlığını devam ettirme isteğine dayanan ölüm korkusu vardır. Hayatta kalabilmek için ise insanın güce ihtiyacı vardır. Buna bağlı olarak Hobbes doğa durumu varsayımı geliştirerek hiçbir egemenin olmadığı bu durumda insanların sürekli mücadele içinde olduklarını, birbirlerini yok etme ve egemenlik altına almaya çalışarak ölüm korkusu içinde yaşadıklarını belirtmiş, insan insanın kurdudur (Homo homini lupus) sözüyle doğa durumunu ifade etmeye çalışmıştır. Herhangi bir otorite tarafından sınırlandırılmayan toplum öncesi insanı yalnızca kendi çıkarları peşinde koşan ve ne pahasına olursa olsun arzularını tatmin etmeye çalışan bir varlık olarak görmüştür (Hobbes, 2005: 100). Öyle ki tam özgürlük ortamında çatışmanın bitmediğini

ve insanların bundan kurtulmak, güvenlik ve barış içinde yaşamak amacıyla yaptıkları sosyal sözleşme ile devleti ve özel mülkiyet düzenini kurduklarını savunmuştur (Ulutan, 1978: 209-210).

Liberal siyasi düşüncenin kurucularından sayılan John Locke da insan doğası anlayışını Hobbes gibi doğa durumuyla açıklamıştır. Devlet öncesi doğa durumunda bireylerin Hobbes'un iddia ettiği gibi saldırgan olmadıklarını ve topluluk hâlinde yaşadıklarını belirtmiştir. Ona göre insan; akıl ve vicdan sahibi, bencil ve sosyal bir varlıktır. Locke'daki insan doğasının bencilliğine yapılan vurgu diğer insanları ötekileştirmesi ile ilgili değil, kendi ihtiyaçlarını önceleyen bir varlık olması; sosyal olması ise topluluk hâlinde yaşamaya meyilli olması ile ilgilidir (Kılınç, 2018: 59). Locke temel felsefesini kişisel çıkar ve bireysel özgürlük üzerine kurmuştur. İktisadi alanda faiz, para gibi konularda görüşler belirtse de onun en önemli katkısı mülkiyet teorisiyle olmuştur (Screpanti ve Zamagni, 2005: 47). Bu düşüncelerini "Hükümet Üzerine İki İnceleme" adlı eserinde ortaya koyan Locke; insanların doğa durumundaki sıkıntılardan bir toplum sözleşmesi ile devleti kendilerinin bir vekili şeklinde kurarak kurtulmaya çalıştıklarını, halkın devletin hem kurucusu hem de hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını koruyarak onun yararlanıcısı olduğunu söylemiştir. Böylelikle mülkiyetin doğal bir hak olarak devletten önce de var olduğunu kabul etmiş ve bu yönüyle de mülkiyetin egemen devlet sonrası oluştuğunu iddia eden Hobbes'tan ayrılmıştır (Locke, 2016: 921-924). Diğer yandan Locke aynı eserinde insanların bir sözleşme yoluyla kendilerini bir yönetim altına sokmalarının en önemli sebebinin mülkiyetlerinin korunması olduğunu belirtmiş, devletin temelinin bireylerin iktisadi faaliyetlerinin ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen mülkleri güvence altına almak olduğunu ifade ederek devletin temelini iktisadi olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (Şahin, 2013: 53).

Kısaca Locke liberal düşüncedeki sınırlı devlet fikrini, devletin meşruiyetini bireylerin doğal haklarının daha iyi korunması için otoriteye duyulan ihtiyaca dayandırmış ve devletin yetkilerinin bununla sınırlı olduğunu belirterek devletin bireyin özel alanına yaptığı her türlü müdahaleyi gücü kötüye kullanmak olarak değerlendirmiştir (Köse, 2012: 48).

Adam Smith'in yanı sıra iktisadi bağımsız bir sosyal bilim hâline getirmeye çalışan ilk düşünürlerden kabul edilen (Savaş, 2007: 207) David Hume da insan doğası üzerine çalışmış ve bu fikirlerini genel olarak "A Treatise Of Human Nature" (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme) adlı eserinde aktarmıştır. İnsan doğasının en temel iki ilkesinin insan sevgisi ve dostluk duygusu olduğunu belirten Hume, dönemin fikrî ortamının da etkisiyle evrensel geçerliliği olan fikirler ortaya koymaya çalışarak insan doğasının nerede ve hangi zamanda olursa olsun hiç değişmeyen bir doğa olduğunu savunmuştur (Hume, 1986: 124-126). O, her bilim için insan doğasını biricik sağlam bir temel olarak görerek ona dayanmayan hiçbir bilimin olamayacağını iddia etmiş ve ampirist görüşlerini buraya da uygulayarak insan doğasına dair çıkarımların gözlem ve deneyle elde edilebileceğini belirtmiştir (Hume, 1997: 41). İktisadi konulardaki düşüncelerini ilk defa 1752'de yayınlanan "Siyasi Denemeler" adlı eserinde ortaya koyan Hume; tüccarları insanlığın en faydalı sınıfı olarak tabir etmiş ve övmüş ancak serbest dış ticareti de destekleyerek merkantilistlerden ayrılmıştır (Tumlir, 2002: 37). İnsanların tüketim ve kazanç isteklerinden dolayı çalıştığını, bundan dolayı herkesin kendi çıkarını gözettiğini öne sürerek böyle bir ortamda özel mülkiyetin toplumsal açıdan yararlı ve gerekli olduğunu savunmuştur. Toprak sahiplerini hiç çalışmadan kazanan bir sınıf olarak görerek yermiş, tüccarların ise tasarruf yaparak sermaye birikimini arttırdığını söyleyerek övmüştür. Tüm bunların yanında iktisadi üstünlük kazanan sınıfların siyasi üstünlüğü de elde etmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Kazgan, 1993: 45).

İnsan doğası fikrinin yanında fizyokrasi de iktisadi liberalizmi etkileyen önemli yaklaşımlardan biridir. Fransızca "Physiocrate" kelimesinden türeyen bu kavramın Yunanca aslı "doğa yasası" anlamına gelmektedir. Tesir alanının dar kalması nedeniyle kısa süreli bir etkiye sahip olsa da ortaya koyduğu

fikirlerle başta akımın kurucusu olarak görülen Quesnay olmak üzere diğer fizyokrat düşünürler klasik iktisatçılar Adam Smith, David Ricardo gibi düşünürleri etkilemişlerdir (Günay vd. 2018: 53).

Merkantilistlerin aksine fizyokratlar zenginliğin altın ve gümüş gibi değerli madenleri biriktirmekte değil üretimde olduğunu öne sürmüşler ve bunun da tarımsal üretimden geçtiğini belirtmişlerdir. Fizyokratların öncüsü Quesnay, tarımın özel olduğunu tarlaların, nehirlerin ve avlanma sahalarının bir milletin yegâne zenginlik kaynakları olduğunu söylemekteydi (Kishtainy, 2017: 26-27).

Fizyokratlar, Isaac Newton'un doğa bilimlerinde ortaya koyduğu doğal düzen ve nedensellik ilkelerini sosyal olaylara uyarlamaya çalışmışlar, bu alanda da bir düzen ve olaylar arasında bir nedensellik olduğu tezini temel alarak fikirlerini oluşturmuşlardır. Onlara göre dünyada fiziksel bir düzen olduğu gibi sosyal bir düzen de vardır ve bu doğal düzeni oluşturan yasalara uygunluk mutluluğu, ihlal edilmesi ise kötü sonuçları beraberinde getirir (Günay vd., 2018: 53-54). Bu felsefenin doğal sonucu olarak devletin düzenlemeleri hem gereksiz hem de istenmeyen şeyler olarak görülmüştür. Bu durum Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından söylendiği kabul edilen meşhur "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (Laissez faire, laissez passer) ilkesinin temelini oluşturur (Yalçın, 1976: 153).

Fizyokratlar Locke gibi dönemin düşünürleri ile paralel olarak bireyi ve bireysel hakları öncelemişler ve özel mülkiyeti bireysel bir hak olarak görmüşlerdir. Onlar da kişisel çıkarı iktisadi sistemin temeli saymışlar ve insanın iktisadi faaliyetlerini kişisel çıkar ve ihtiyaçlarının belirlediğini ileri sürerek iktisadi alanı kişisel çıkarların doğal düzeninin yasalarının belirleyeceğini iddia etmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak fizyokratlar devletin görevlerinin yalnızca hayat, hürriyet ve mülkiyetin korunması olduğunu söyleyerek iktisadi liberalizmin öncülüğünü yapmışlardır (Yalçın, 1976: 153-155).

Bu ortam ve düşünceler içerisinde doğup filizlenen iktisadi liberalizm, Klasik İktisat Okulu olarak tabir edilen düşünce akımı ile de tam manasıyla vücut bulmuştur diyebiliriz. Klasik Okulun savunuculuğunu yaptığı iktisadi liberalizm temelde doğal düzen düşüncesi ve faydacı düşünceye dayanır. Doğal düzen düşüncesi daha önce de belirttiğimiz gibi fizyokratlara ait bir düşünce olup, doğadaki düzenin toplumsal düzende de olduğu ve bu nedenle bireyin kendi menfaat ve ihtiyaçlarına göre hareket etmesi ve toplumdaki tüm bireylerin de aynı şekilde davranması sonucu toplumsal refahın en üst düzeye çıkacağı ve bunun için de "laissez faire"e bağlı olunması gerektiğini savunan bir ilkedir (Kurz, 2017: 33-34).

Faydacı düşünce ise insanın sürekli mutluluğu arayacağı ve mutsuzluktan kaçınacağı inancı üzerine kuruludur. Bu düşünce; insanın en az çabayla en fazla mutluluğa ulaşmak istediğini, bu durumun bireyin iktisadi davranışlarına da hâkim olacağını ve iyi ya da kötü kavramlarının da yine fayda ölçütüne göre olacağını savunmuştur (Screpanti ve Zamagni, 2005: 84).

İktisadi liberalizm, en önemli ilkelerinin başına bireyciliği koymuştur. Bireyin özgürlüğüne ve toplumsal yapıların da bireye hizmet etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Birey iktisadi olarak özgür olmalı, istediği şekilde tercihte bulunmalı ve devlet iktisadi alana karışmamalıdır. Toplumsal doğal düzenin gerçekleşmesi için özgürlük en geniş biçimde sağlanmalıdır (Kumbaracıbaşı, 1976: 47). İktisadi liberalizmde insan, homoeconomicus yani iktisadi düşünen ve buna göre davranan bir varlık olarak tanımlanmış, her birey homoeconomicus olduğu için kendi menfaatini en çoklaştırmaya çalışacağı ileri sürülmüştür. Bu nedenle devlet iktisadi alana ve davranışlara müdahale etmemeli, laissez faire ilkesi tam manasıyla uygulanmalıdır. Bunun sonucunda bireyler birbirlerine zarar vermeden kendi kârlarını en çoklaştırmaya çalışırken piyasa kendi dengesini bulacaktır. Bu duruma "görünmez el" teorisi de denilmektedir.

İktisadi liberalizmin dayandığı en önemli kavramlardan biri de özel mülkiyettir. Özel mülkiyet kişilerin üretim mallarına sahip olma durumudur (Kumbaracıbaşı, 1976: 48). Bu kavram adeta doktrinin temelini oluşturur. Keza mülkiyet hakkının olmadığı bir durumda iktisadi liberalizmin ortaya koyduğu homoeconomicustan bahsetmek mümkün değildir.

Klasik İktisat Okulu ve iktisadi liberalizmin en önemli kuramcılarında biri Adam Smith'dir. 1776 yılında yayımlanan "Ulusların Zenginliği" adlı eseri yüzyıllardır hem iktisatçıların hem de siyasetçilerin başvurduğu kaynak eserlerden biri olmuştur. Ortaya koyduğu görüşler ile hem iktisadın tematik ve metodolojik olarak bir bilim hâline gelmesine katkıda bulunmuş hem de kendinden sonra gelen birçok düşünürü etkilemiştir. Düşüncelerinin önemli bir kısmı kendinden önce gelen düşünürler tarafından dile getirilmiş olsa da Adam Smith'in kendinden sonraki düşünürler üzerinde daha fazla etkisi olmuş, iktisadi liberalizmin kurumsallaşması onun fikirlerinin etrafında gerçekleşmiştir (Skinner, 2007: 109).

Smith'in ortaya koyduğu görüşler genel olarak üç temel ilkeye dayanır. Bunlar; i) Doğal düzen fikri temelinde gelişen görünmez el kavramı ii) Doğal özgürlük ve doğal haklar iii) Sınırlı devlet fikridir. Smith'in teorisinde bu üç görüş birbirini tamamlayıcı unsurlar taşır. O, doğal düzen fikriyle toplumsal hayatta da bir düzen olduğunu ve bu alana müdahale edilmemesini, insanların iktisadi münasebetlerinin bir sonucu olarak piyasada düzenin sağlanacağını savunmuştur (Skousen, 2003: 19-36). Devletin görevlerinin genel olarak güvenlik, adalet ve bayındırlıkla sınırlanmış bunun dışında özellikle iktisadi alana yaptığı müdahalelerin doğal özgürlüğü ihlal ettiğini ve dolayısıyla doğal düzeni bozduğunu öne sürmüştür (Evan, 2014: 33). Doğal haklar konusunda da Locke'un görüşlerini benimseyen Smith, O'nun doğuştan var olan ve devredilemez haklar olarak gördüğü hayat, hürriyet ve mülkiyet ile toplumsal fayda için devletin sınırlandırılması gerektiğine dair görüşlerini fikirlerinde işlemiştir.

Faydacılık (utilitarianism) düşüncesinin kurucusu Jeremy Bentham da İktisadi liberalizmin ve Klasik İktisat Okulu'nun en önemli düşünürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O iktisadın amacını toplumdaki mutluluğu en çoklaştırmak olarak görmüştür. Her birey kendine fayda sağlama amacıyla hareket eder ve bir şeyin iyi veya kötü olması sağladığı fayda ya da zarar ölçütüne göre değerlendirilir. İktisadi liberalizmin dayandığı temel düşüncelerden biri olan bu yaklaşım çerçevesinde homoeconomicus ve bireyci anlayış açıklanmaya çalışılmıştır. Toplumsal kural ve kurumların da birey ve topluma yarar ve mutluluk sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunan Bentham, hukuk ve siyasal sistemlerin toplumun genelinin mutluluğunu sağlayacak şekilde ele alınmasını ileri sürerek iyi ve kötü kavramlarının Tanrı tarafından belirlenmesi görüşüne karşı çıkmış, bunların zevk ve acı kriterine göre saptanması gerektiğini belirtmiştir (Denis, 1973: 232-237). Hukuk ve idare alanında faydacı yaklaşıma dayanarak öngördüğü bir dizi reform ortaya koyması nedeniyle kamu hukuku ve kamu yönetimi disiplinlerinin kurucuları arasında da görülmüştür. Bentham'ın özel mülkiyet yaklaşımı da yine faydacı düşünceye dayanmaktadır. O, özel mülkiyeti bireyi daha fazla çalışmaya ve üretmeye teşvik ettiğinden toplumun yararına görür. Devleti ise birey ve toplum menfaatleri arasındaki uyumu sağlayan bir yapı olarak görür. Tam serbestliğin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini bunun için bireysel davranışların devlet denetiminde olması gerektiğini savunsa da devletin iktisadi alana müdahalesine karşı çıkmış, bireyin iktisadi manada kendi iyi ve doğrusunu devletten daha iyi bileceğini belirtmiştir (Ersoy, 2015: 269-271).

Öne çıkan bir diğer düşünür Thomas Robert Malthus'dur. O nüfus konusuyla yakından ilgilenmiştir. Ortaya koyduğu nüfus teorisi halen tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Teorisinde nüfus artışı ve gıda üretimini karşılaştırmış, insanın üreme gücünün gıda maddelerinin üretim gücünden daha fazla olduğunu bundan dolayı da nüfus artışının kontrol altına alınmasını aksi takdirde kıtlık durumuyla karşı karşıya kalınacağını ileri sürmüştür (Erim, 2007: 53-55).

Bu alandaki diğer önemli bir düşünür de David Ricardo'dur. İktisat alanında birçok eser vererek hem iktisadi liberalizmin kurumsallaşmasına hem de dönemin iktisadi sorunlarına katkıda bulunmuştur. O da iktisadi liberalizmin temel ilkeleri çerçevesinde görüşler ortaya koymuş, Smith gibi doğal düzenin toplumun tüm kesimleri arasındaki iktisadi faaliyetlerin uyumunu en iyi şekilde sağlayacağını ve iktisadi faaliyetlerin devlet müdahalesi dışında serbest bir ortamda meydana gelmesinin herkesin menfaatine olacağını savunmuştur (Ricardo, 2014: 1233-1234).

Önemli ölçüde fizyokratların ortaya koyduğu doğal düzen, laissez faire, bireysel özgürlük gibi ilkelerin üzerine bina edilen iktisadi liberalizm; iktisadın da bir bilim hâline gelmesine ya da bilimsel bir alan olarak görülmesine dönemin bilimsellik, deneysellik, akılcılık, her olayda neden-sonuç ilişkisi arama gibi yaklaşımlarından da etkilenerek önemli katkılar sağlamıştır. Bu yeni disiplinin yani iktisadın önceleri ahlak felsefesinin bir alt çalışma alanı olarak görülürken bilimsel bir hüviyet kazandırılarak felsefi alandan koparılması ve adının da “siyasal iktisat” olarak anılması dikkate değerdir. Özellikle iktisadi liberalizmin ve iktisat disiplininin öncülerinden kabul edilen Quesnay ve Smith'in iktisadi “yasa koyucu bilimi” olarak nitelendirdikleri siyaset biliminin en önemli parçası olarak görmeleri (Kurz, 2017: 31), iktisadi alanla ilgili ortaya koydukları görüşleri devletin niteliği ve yapısı ile ilişkilendirmeleri yönetim ve iktisat arasındaki ilişki ve etkileşimin en açık göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan liberalizmin bireycilik ilkesini ve birey-devlet ilişkilerinin çerçevesini ortaya koyan sınırlı devlet ilkesinin iktisadi alana da tam manasıyla uygulanmasını benimseyen iktisadi liberalizm, bireyin iktisadi faaliyet ve seçimlerinin devlet müdahalesiyle engellenmesinin bireysel özgürlük ve girişimin önündeki en önemli engel olarak görmesiyle devletin hem siyasi hem de idari örgütlenmesinin hayat, hürriyet ve mülkiyeti güvence altına alacak ancak bu alanları kısıtlamayacak şekilde gerçekleştirilmesi gereğini ortaya koymuştur.

5. SONUÇ

Toplumların iktisada yükledikleri anlam yani insanın maddeyle olan ilişkisi yönetim üzerindeki belirleyiciliğini de etkilemektedir. Modern öncesi dönemde iktisadi ilişkiler genel olarak tarımsal faaliyet temelinde gelişirken ticari faaliyetler de bölgesel olarak üretilmeyen ürünlerin değişimi üzerinden olmakta ve geçimlik diye tabir edebileceğimiz ihtiyaçlar nispetinde üretim yapılmaktaydı. Yani üretim toplumun ihtiyaçlarının karşılanması esasına göre örgütlenmekteydi. Böylelikle iktisat yönetim faaliyetinin düzeni sağlama noktasında tamamlayıcı bir işlevini yerine getirmekte, iktisadi düşünce de ayrı bir alan olarak değil yönetim düşüncesi içerisine yoğunlaşmış bir şekilde varlık göstermekteydi.

Orta Çağ'ın sonlarından itibaren Avrupa'daki üretim, bölüşüm ve mülkiyet ilişkilerinde yaşanan değişim iktisadi ilişkilerin gittikçe belirleyici bir unsur haline gelmesine neden olmuştur. Feodal üretim ilişkilerinin ortadan kalkarak kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmaya başlaması nitelik değişikliğine sebep olmuş ve geçimlik yerine pazara yönelik üretime geçiş yaşanmıştır. Feodalitenin dağınık yapısı kapitalizmin öngördüğü pazar ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürümesinin önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. İktisadi ilişkilerdeki ana aktör konumunda olan burjuva sınıfı feodal üretim ilişkilerinin bir sonucu olan feodal siyasi yapının da ortadan kaldırılarak idari açıdan güçlü ve otoriter bir merkezî yapının kurulmasını talep etmiş, böylelikle hem pazarın düzeninin sağlanarak genişlemesi hem de güvenliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bunun için merkezî otoriteyi destekleyecek güçlü bir ordu, ordunun kurulabilmesi için finansman, finansmanın sağlanması için vergi, vergiler için de ticari faaliyetlerin yoğunlaştırılması sağlanmıştır. Bu durum hem burjuvanın hem de merkezîyetçi kralların kazandığı bir düzenin tesis edilmesi anlamına geliyordu. Böylelikle modern devletin ilk örneğini teşkil

eden mutlakiyetçi merkezî devletler, sürekli ordular ve geniş merkezî modern bürokrasi kurulmaya başlanmıştır.

Modern iktisadi düşüncenin ilk örneği olan merkantilizm devleti ön plana çıkaran bir anlayış ortaya koymuş, devletin zenginleşerek güçlenmesinin toplumu da zenginleştireceği düşünülmüştür. Bu durum onun iktisadi alana müdahalesini meşrulaştırma amacı da taşımaktadır. Yaklaşımındaki en dikkat çekici yönlerden biri dış ticarete korumacı bir politika izlenmesidir. İhracatın her zaman için ithalattan fazla olması gerektiği savunularak ithalata yüksek gümrük vergileri uygulanmış, ihracat ise teşvik edilmiştir. Böylelikle kapitalizmin gelişimi için ihtiyaç duyduğu sermaye birikiminin de oluşumu sağlanmıştır. Ülkelere göre farklı uygulama şekilleri bulunan merkantilizmin en dikkat çeken türü Almanya’da uygulanan kameralizmdir. Tartışmalı olma durumu merkantilizmin farklı bir versiyonu olup olmadığı noktasındadır. Ancak temelde iktisadi faaliyetlerin devlet eliyle organize edilmesi ve bürokratik yapının buna uygun olarak örgütlenmesi gerektiği yönündeki fikirler ile zengin devlet zengin toplum gibi benzer yaklaşımları merkantilizmle olan yakınlığının işaretleridir. Diğer yandan kameralizmin iktisat-yönetim ilişkisine dair yaklaşımı çalışmanın temel savlarını destekler niteliktedir. Önde gelen kameralistlerin iktisatsız bir yönetim biliminin gelişemeyeceği yönündeki görüşleri bu noktada anlamlıdır. Ayrıca bu yaklaşımın modern kamu yönetimi disiplininin temellerini attığına dair alanyazındaki genel kabul de kamu yönetiminin modern dönemde üzerine bina edildiği fikirleri görmemiz açısından dikkat çekicidir.

Burjuvanın iktisadi faaliyetleriyle ilgili giderek merkezî mutlakiyetçi devletleri bir tehdit ve kısıtlayıcı bir unsur olarak görmeye başlaması hem iktisat hem de yönetime dair fikirlerde değişime neden olmuştur. Özgürlük talepleriyle başlayan süreç yeni düzenin merkezine devleti değil bireyi almış ve buna göre kurgulanmıştır. Birey “homoeconomicus” (ekonomik insan) yani iktisadi düşünen ve menfaatini ençoklaştırmaya çalışan insan olarak tanımlanmış ve kişinin iktisadi faaliyetlerini kısıtlayan her şey kötü olarak tabir edilmiştir. Bu yeni dönemin ideolojisi olan liberalizm hayat, hürriyet ve mülkiyet hakkı temelinde şekillenmiştir. Özellikle üretim mallarına sahip olma durumu olan mülkiyet, doktrinin temelini oluşturmuş ve homo-economicus bireyi anlamlı hale getirmiştir. Her ne kadar siyasi ve iktisadi liberalizm olarak bir ayrıma gidilmiş olsa da her ikisinin de aynı temeller üzerine inşa edilmiş olması bir noktada ayrımı mantıksız kılmaktadır. Zira siyasi liberalizmin öncüleri olarak görülen düşünürler fikirlerini asıl olarak iktisadi haklar üzerine temellendirmişler ve devletin bunları hem güvence altına almasını hem de müdahale hakkının olmadığını savunarak sınırlandırılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. İktisadi liberalizmin öncülerine baktığımızda da benzer esaslar orada da görülmektedir. Kişinin iktisadi faaliyetlerine müdahale edilmesi ve kısıtlanmasına karşı çıkılarak laissez faire ilkesi, doğal düzen ve görünmez el prensipleri üzerine bina edilmiştir. Ayrıca iktisadi bir bilim haline getirdiği düşünülen Klasik İktisat Okulu düşünürlerinin iktisadi “siyasal iktisat” olarak tanımlamaları onun yönetime dair güçlü yönünü vurgulamakta, özellikle Adam Smith’in yine iktisadi “yasa koyucu bilimi” olarak tabir etmesi ise yönetim üzerindeki belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımlar esasen iktisadın bir yönetim bilimi olarak ortaya konulduğunu da göstermektedir. Diğer yandan siyasi etki alanının daraltılması idari alanın daraltılmasını da doğal olarak beraberinde getirmiştir. Bu noktada iktisadi alanın temel sloganlarından olan “laissez faire-laissez passer” ile yönetime dair temel bir kavram olan “bürokrasi”nin (pejoratif manada da olsa) aynı kişi yani Vincent de Gournay tarafından üretilmiş olması tesadüf olmasa gerekir.

Görüldüğü gibi merkantilizm ve iktisadi liberalizm arasındaki en temel fark devlete yükledikleri işlevlerle ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık kapitalizmin gelişim süreciyle de doğrudan ilişkilidir. Merkantilizm kapitalizmin sermaye birikimini sağladığı ticari kapitalizm döneminin anlayışı iken iktisadi liberalizm de sanayi kapitalizmine geçiş ve kapitalist iktisadi ilişkilerin uluslararasılaşma

döneminde burjuvanın devlet kontrolünden bağımsızlaşarak özgür hareket etmesini sağlayacak temelleri oluşturmuştur. İktisadi bir güç olan burjuva bu sayede idari mekanizmanın etki alanını daraltarak pazar ilişkilerini kendi kontrolüne almaya çalışmıştır. Böylelikle iktisadi düşüncenin serüveni temelde yönetime dair farklı yaklaşımlardan oluşmaktadır ki bu süreç müdahaleci-korumacı devlet anlayışıyla sınırlı devlet anlayışının çatışması olarak okunabilir. Zira 20. yy.daki gelişmeler de çalışmanın tezini destekler niteliktedir. 1929 Büyük Buhran'ın sonucu olarak Keynesyen politikalar ekseninde müdahaleci devlet anlayışı yeniden tesis edilmiş, devletin idari yapılanması da buna uygun olarak değişmeye ve genişlemeye başlamıştır. Aynı şekilde yaklaşık elli yıl sonra bu kez neoliberal politikalarla birlikte sınırlı devlet anlayışına dönmüş ve yeni kamu yönetimi yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak kapitalist iktisadi sistemin yaşadığı değişim ve krizlerden yönetim düşüncesi de etkilenmiştir. Daha geniş bir açıdan yorumlayacak olursak iktisadi gelişmeler yönetim aygıtının değişiminde en temel rolü oynamakta ve yönetim düşüncesini doğrudan etkilemektedir.

Etik Beyan

“Modern Yönetim Düşüncesinin Teşekkülünde Modern İktisat Düşüncesinin Rolü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1959). *Bürokrasi*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- Backhaus, J., R. E. Wagner (1987). The Cameralists: A Public Choice Perspective. *Public Choice*, 53, 3-20
- Backhaus, U. (2009). Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717–1771): Health as Part of a State's Capital Endowment. J. G. Backhaus (Ed.). *The Beginnings of Political Economy* içinde (ss. 171-195). Springer.
- Bıçak, A. (2016). *Devlet Felsefesi*. İstanbul: Dergah.
- Braudel, F. (2020). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. İ. Yerguz (Çev.). İstanbul: Say.
- Denis, H. (1973). *Ekonomik Doktrinler Tarihi*. A. Tokatlı (Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Erim, N. (2007). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Ankara: Palme.
- Ersoy, A. (2015). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. (4. Bas.), Ankara: Nobel.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu Yönetimi*. (10. Bas.), Kocaeli: Umuttepe.
- Evan, T. (2014). *Chapters of European Economic History*. Prague: Karolinum Press.
- Fişek, K. (1979). *Yönetim*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları.

- Sunar, S. & Önder, Ö. (2022). Modern Yönetim Düşüncesinin Teşekkülünde Modern İktisat Düşüncesinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 953-973.
- Genç, S. Y. & Kurt, F. T. (2016). The Changing Role of the State During the Development of the Economic Thought: Mercantilism, Physiocracy and Classical Economics. *International Journal of Scientific and Engineering Research*, 7(11), 552-556.
- Günay, E. Özbek, S. ve Türkmen, S. (2018). İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana Uyarlanması: Fیزیokrasi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 41-66.
- Güran, T. (2012). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der.
- Gürkan, C. (2007). Kameralizm: Modern Yönetim ve Maliye Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi. *Toplum ve Bilim*, 110, 216-246.
- Heaton, H. (2005). *Avrupa İktisat Tarihi*. M. A. Kılıçbay, O. Aydoğan (Çev.), Ankara: Paragraf.
- Heywood, A. (2013a). *Siyaset*. B.B. Özipek (Çev.). Ankara: Adres.
- Heywood, A. (2013b). *Siyasi İdeolojiler*. A.K. Bayram (Çev.), Ankara: Adres.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset Teorisine Giriş*. H. M. Köse (Çev.), İstanbul: Küre
- Hobbes, T. (2005). *Leviathan*. S. Lim (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Hocaoğlu, D. (1997). Demokrasi, Kameralizm ve Osmanlı'daki Etkileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 3(18), 375-381.
- Hume, D. (1986). *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*. S. Evrim (Çev.). İstanbul: Milli Eğitim.
- Hume, D. (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea.
- Johnson, H. C. (1964). The Concept of Bureaucracy in Cameralism. *Political Science Quarterly*, 79(3), 378-402.
- Karta, N. (2015). Avrupa Merkantilizmi ve Osmanlı Ekonomisi. *Uluslararası Hakemli Beşerî ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4(11), 130-146.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. (6. Bas.), İstanbul: Remzi.
- Kılınç, Z.A. (2018). Toplumsal Sözleşme Teorileri, İbn Haldun ve İnsan Doğası. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 56-68.
- Kishtainy, N. (2017). *A Little History of Economics*., New Haven and London: Yale University Press.
- Köse, M. A. (2012). Erken Moderniteden Günümüze Liberalizm/Cumhuriyetçilik Kısacasında Birey – Devlet İlişkileri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(32), 47-74.
- Kumbaracıbaşı, O. (1976). *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*. (3. Bas.), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Kurz, H. D. (2016). *Economic Thought a Brief History*. New York: Columbia University Press.
- Kurz, H. D. (2017). *İktisadi Düşünce Tarihi*. H. Bilir, E. Değirmenci (Çev.), Ankara: Heretik.
- Küçükcalay, A. M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (3. Bas.), İstanbul: Beta.
- Küçükcalay, A. M. (2016). *Dünya İktisat Tarihi*. (2. Bas.), İstanbul: Beta.
- Lindenfeld, D. F. (1997). *The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Sunar, S. & Önder, Ö. (2022). Modern Yönetim Düşüncesinin Teşekkülünde Modern İktisat Düşüncesinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 953-973.
- Locke, J. (2016). Hükümete Dair İki Risale. Alev Atlı (Der.), *Batıya Yön Veren Metinler 2. Cilt içinde* (ss. 921-924), İstanbul: Alfa.
- McCormick, T. (2014), Population: Modes of Seventeenth – Century Demographic thought. in P. J. Stern, C. Wennerlind (Ed.), *Mercantilism Reimagined Political Economy In Early Modern Britain and Its Empire*, New York, NY: Oxford University Press.
- Recktenwald H. C. (2008) Cameralism., Palgrave Macmillan (Ed.) *The New Palgrave Dictionary of Economics*. London: Palgrave Macmillan
- Ricardo, D. (2014). Ücretler Üzerine. A. Atlı (Der.), *Batıya Yön Veren Metinler 3. Cilt içinde* (ss. 1233-1234), İstanbul: Alfa.
- Roncaglia, A. (2006). *The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought*. New York: Cambridge University Press.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisatın Tarihi*. (5. Bas.), Ankara: Siyasal.
- Saybaşı, K. (1985). *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Birey Toplum.
- Screpanti, E. & Zamagni, S. (2005). *An Outline of the History of Economic Thought*. New York: Oxford University Press.
- Skinner, A. S. (2007). Adam Smith (1723-1790): Theories of Political Economy. In W. J. Samuels, J. E. Biddle, J. B. Davis (Ed.), *A Companion to The History of Economic Thought*, Oxford: Blackwell.
- Skousen, M. (2003). *Modern İktisadın İnşası*. M. Acar, E. Erdem, M. Toprak (Çev.). Ankara: Liberte.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. H. Derin (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Şahin, B. (2013). Liberalizm. *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Ö. Çaha, B. Şahin (Der.), Ankara: Orion.
- Şaylan, G. (1994). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. (2. Bas.), Ankara: İmge.
- Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm*. (2. Bas.), Ankara: İmge.
- Tomanbay, M. (2019). İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31-45.
- Tumlir, J. (2002). The International Political Economy of David Hume and Adam Smith. R. Sally (Ed.), *Classical Liberalism and International Economic Order*, London and New York: Routledge.
- Turan, İ. B. (2020). *Kameralizm ve Devlet Bilimi*. Ankara: Orion.
- Turanlı, R. (1994). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (2. Bas.), İstanbul: Bilim Teknik.
- Tutan, M. U. & Bowen, B. R. (2005). *History of Economic Thoughts and Theories*, İzmir: İzmir University of Economics Publications.
- Ulutan, B. (1978). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Uygun, O. (2017). *Devlet Teorisi*. (3. Bas.), İstanbul: On iki levha.
- Wakefield, R. A. (1999). *The Apostles of Good Police: Science, Cameralism, and the Culture of Administration in Central Europe, 1656-1800* (Doktora Tezi). The University of Chicago.
- Yalçın, A. (1976). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar.

- Sunar, S. & Önder, Ö. (2022). Modern Yönetim Düşüncesinin Teşekkülünde Modern İktisat Düşüncesinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 953-973.
- Yasa, D. B. (2017). İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 281-298.
- Yayla, A. (2004). *Siyaset Teorisine Giriş*. (4. Bas.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Zeytinoğlu, E. (1976). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Met/Er Matbaası.